

Akademisk kultur

Erland Sellberg

En vedertagen uppfattning har länge varit att Wilhelm von Humboldts reformverksamhet vid det grundade Berlinuniversitetet med inriktning på fri forskning tämligen omgående fick genomgripande betydelse för hela det europeiska universitetssystemet. Modern forskning ifrågasätter emellertid denna bild som väsentligen en produkt av historieskrivningen i slutet av 1800-talet. Långt mer än man sedan dess har accepterat fanns en institutionell kontinuitet i den akademiska kulturen som i allt väsentligt har bevarats eller förändrats mycket långsamt. Enligt ett sådant perspektiv kan man inte i studiet av universitetet endast välja ut vissa delar av verksamheten och betrakta dessa som fristående från övriga, utan man bör snarare se alla delar som ingående i en övergripande kultur.¹

Studier som avsett universitetens roll i historien har länge haft en ensidig inriktning på endast vissa aspekter av den akademiska verksamheten, såsom undervisningen eller forskningen; koncentrationen har alltså legat på akademiernas inre verksamhet. Många studier har fokuserat på ett visst renodlat perspektiv såsom framväxten av en modern disciplin, exempelvis kemin. Sådana studier har naturligt nog ofta präglats av en stark positivistisk övertygelse vilket medfört en motsvarande brist på saklig historisk och kontextuell hantering av materialet. Det har främst varit fråga om att beskriva en utveckling.

Saken har heller inte förbättrats av det faktum att väldigt många av de studier som ägnats enskilda universitets historia har varit föranledda av jubileer och ibland direkt finansierade av den akademi som varit föremål för studien. Det innebär naturligtvis inte automatiskt att sådan forskning varit mindre objektiv men rimligen har det präglat utformningen av själva studien.²

Charles B. Schmitt efterlyste på 1970-talet större, syntetiska och komparativa studier över flera universitet för att höja blicken och inte fastna i enstaka universitets annaler med fokus på käbblande professorer och interna motsättningar.³

Under de senaste tjugo åren har tre stora och omfattande volymer med flera forskare inblandade producerats om de europeiska universitetens historia alltsedan medeltiden och till och med andra världskriget. Dessa ger utmärkta, generella översikter över de akademiska förhållanden i de europeiska länderna och de lyfter fram en rad väsentliga omständigheter som belyser vad som förenar och stundom också vad som åtskiljer. Av naturliga skäl dominerar de gamla universitetet i Europas centrala länder. Sådant som berör de mer perifera länderna förbigås inte fullständigt men blir ändå av naturliga skäl marginaliserat och nyckfullt avhandlat.⁴

En möjligen än mer framgångsrik väg att betrakta universiteten ur en annan och lika övergripande aspekt som dylika syntetiserande och översiktliga studier över generella akademiska förhållanden skulle kunna vara att fokusera på ett lands eller en regions akademiska kultur. Ty universiteten har ända sedan deras första tillkomst varit mer än sina formella institutioner och därmed mer än sin undervisning, sina professorer, studenter och ceremonier. De har alltid varit en del av större kulturella sammanhang och de har också i sig själva utgjort kulturer. En väg till en ökad förståelse för universiteten skulle därför kunna vara att just utgå från dem som del av en större kultur. På så sätt kan man lättare både ta hänsyn till universitetens inre liv och samtidigt inkludera de yttre faktorer som påverkar och påverkas av akademierna.

Under senare år har en väsentlig utvidgning av kulturbegreppet skett som haft påtagliga teoretiska konsekvenser för den kulturhistoriska forskningen. Man ser mindre på kulturhistorien som en signifikant del av ett nationellt projekt, istället har man flyttat fokus till vad som är tydligare kopplat till ritualer och olika, andra slag av sociala aktiviteter. Därmed blir kulturhistorien mer internationell, differentierad och inriktad på att studera processer, nätverk och sociala relationer. Peter Burke och andra har strävat efter en förnyelse av kulturhistorien som i sin förlängning numera kan inkludera studium även av subkulturer eller speciella elitkulturer såsom exempelvis politisk kultur.⁵

Ett utvidgat kulturbegrepp gör det möjligt att beskriva en kulturs inneboende dynamik som ett slags kulturell transfer. Detta gör det möjligt att studera en viss kultur som i första hand mottagare av yttre impulser eller istället med mer fokus på inre förhållanden; man kan välja att särskilt studera dessa olika former av yttringar diakront eller synkront.⁶

Samtidigt måste det sägas att en akademisk kultur medför en del metodiska och teoretiska problem vilka kräver ett bredare och mer varierat angreppssätt. Den har egentligen inte mycket gemensamt med vad Burke avser då han talar om den lärda kulturen; då avses snarast elitkultur i relation till en folklig sådan.⁷

Universiteten har traditionellt utgjort en från övriga samhället ändå tydligt avskild institution; länge var denna präglad av särskilda privilegier som exempelvis egen jurisdiktion. Det är vanskligt att diskutera en kultur som inte är inordnad i en hierarki som subkultur utan istället snarare är underkastad en horisontell uppdelning såsom då vi talar om kvinnlig respektive manlig kultur. Men just ifråga om den akademiska kulturen blir problematiken påtaglig också av andra skäl. Denna kultur är förvisso även en del av en hierarkisk struktur som omfattar en elit av samhället. Dessutom utgörs dess kärna av en institutionell organisation som med egen jurisdiktion per definition länge var artskild från allt annat.

Som institution har den mestadels haft en lärarkår med traditionella privilegier och i de flesta fall med rätt att kontrollera nyrekryteringen;

alltså ett slags skråorganisation. Dessutom hade även långt in på 1800-talet studenterna utöver en rad skyldigheter gentemot professorerna särskilda privilegier gentemot det borgliga samhället. Den akademiska kulturen har naturligtvis präglats av dessa båda åtskilda kategorier vars verksamhet reglerats av särskilda konstitutioner, enligt vilka professorerna har haft ett uppdrag att undervisa, studenterna att lära sig och bli förberedda för privilegierade uppdrag utanför akademien. Ursprungligen och i många länder långt fram i modern tid har akademien haft sitt uppdrag från kyrkan, ibland har den också stått i beroendeförhållande till denna. Efter reformationen har i många länder kyrkan varit tvungen att avhända sig en betydande del av denna makt till staten vilket naturligtvis inte skedde utan konflikter och kompromisser.

Universiteten har självklart varit präglade av huvuduppgifterna att undervisa och att examinera. Däremot dröjde det långt fram i modern tid innan forskningsuppgiften tillkom. Men som kultur måste omfånget vidgas utöver dessa reglerade verksamheter; den rymmer en rad företeelser som markerade det lärda skråets särpräglade position inom samhället men också gentemot det övriga samhället. Medan den traditionella strukturen bibehölls och i sina grunder blev bestående in i modern tid har samtidigt under ytan även betydande förändringar skett. Under medeltiden var universiteten tydligare kvar som en del av den totala kyrkliga sfären; professorerna var exempelvis inte tillåtna att gifta sig. Efter reformationen skedde i dessa avseenden förändringar i de protestantiska länderna men utan att universitetens formella system i grunden ändrades. De stora sociala och politiska omvälvningarna under modern tid har naturligtvis inneburit utmaningar för den akademiska kulturen men denna har förmått att anpassa sig utan att förlora sin kärna.

Den akademiska kulturen har traditionellt präglats av särskilda ceremonier som etablerade dess homogenitet; här fanns speciella lagar eller konstitutioner, även egen jurisdiktion, men här fanns också behovet att manifesteras egenarten gentemot det utomstående samhället med offentliga processioner, särskilda disputationer avsedda för utomstående etc. Genom de tryckta disputationerna fick denna kultur även möjlighet att ytterligare manifesteras denna särpräglade, lärda och privilegiebemängda kultur för en vidare offentlighet. På många sätt kan man alltså säga att den akademiska kulturen med sin långa tradition och med sin institutionella utformning (som blev tydligare med tiden) erbjuder historikern en särskild utmaning. Den var och är alltjämt en del av samhällets kultur och i så måtto förändrades den i viss mån med övriga samhället men den rymde samtidigt en rad institutioner, seder och traditioner som fixerar den i ett mycket längre tidsperspektiv.

Den akademiska kulturen omfattar som utbildningsinstitution förnyelsen av en eller flera eliter i samhället. Under lång tid innebar universitetens nära anslutning till en internationell kyrkoinstitution och det andliga

ståndet en särskild bestämning åt hela den akademiska kulturen. Under tidigmodern tid påbörjades i många länder en process i vilken dessa band upplöstes. De växande enhetsstaterna vann ökad kontroll över utbildningen. Därmed inleddes en förändring som fick påtagliga verkningar på sikt också för den akademiska kulturen.

Det bör framhållas att universiteten i det svenska riket alltsedan 1620-talet betraktades som underordnade kungen; det var emellertid ändå fråga om en trevande process som fullbordades först med kyrkolagen 1686. Förändringen fick signifikanta effekter för all utbildning och naturligtvis även för det andligaståndet. Under 1700-talet blev den akademiska kulturen därför inte bara realiteter utan också formellt en rikets angelägenhet på ett sätt som inte var självklart på andra håll. Men i linje med vad som här sagts bestod samtidigt det mesta inom denna kultur; reformerna och förändringarna skedde snarare under ytan. Då man i våra dagar inte minst från politiskt håll försöker markera att universiteten bör åtnjuta ökad frihet utgör detta alltså ett brott mot en flera hundra år gammal ordning. Skälen till denna strävan från överheten att i vissa avseenden avhända sig det direkta ansvaret för akademierna får i detta sammanhang lämnas därefter men är väl värd ett fördjupat studium.⁸

Inom den akademiska kulturen har alltifrån dess begynnelse under medeltiden och fram till våra dagar dominerat en föreställning att universiteten inte känner några politiska gränser. Institutionen borde alltså vara internationell. Förr talade man gärna om den lärda republiken som skild från nationella eller politiska riken. Samtidigt kan det sägas att denna ordning i många länder i olika grad förändrats. Den högre utbildningen drogs i många länder som i Sverige alltmer in i den statliga verksamheten. Den var alltför viktig för att inte bli en politisk angelägenhet. Längre bevarade man latinets som det lärda språket, en ordning som bestod långt in på 1800-talet. I våra dagar förutsätter ofta internationaliseringssträvanden att engelskan får överta samma uppgift. Latinet gjorde det lätt för studenter att peregrinera och det blev lätt att anställa utländska professorer. Det är därför viktigt att i studiet av den akademiska kulturen särskilt uppmärksamma latinets centrala roll; det är emellertid också viktigt att beakta hur en ökad politisk styrning av universiteten förändrade den akademiska kulturen att bli alltmer en nationell angelägenhet.⁹

Av det här sagda blir det uppenbart att de följande artiklarna bara berör smärre aspekter av den akademiska kulturen. Sedan närmare två år pågår ett projekt delvis finansierat av Östersjöstiftelsen om tidigmodern akademisk kultur. Fredrik Bertilsson har inom detta påbörjat ett avhandlingsprojekt med inriktning på frågan hur man förr hanterade kvalitetsfrågor, alltså hur man avgjorde vad som var en god och tillräcklig prestation eller inte. Saken berör hela fältet inom den akademiska kulturen, således inte bara professorernas examinationer av studenter utan exempelvis också på vilka grunder någon föredrogs framför andra till en professur etc.

Ämnet är viktigt men svårangripbart. Han har tagit sin utgångspunkt i den stora uppfostringskommissionen som tillsattes 1745 av rikets ständer och här ser vi ett första resultat av hans arbete.

Med tanke på vidden av möjlig synkrona eller diakrona forskningsfält blir de följande artiklarna endast spridda exempel på sådan mångfald. Bo Lindberg har i likhet med Bertilsson medverkat inom det ovan nämnda projektet medan Peter Josephson fördjupar sig i brytningen mellan äldre och modernare akademiska förhållanden och de konsekvenser denna fick. Hanna Markusson Winkvists artikel hör däremot tydligt till den moderna universitetskulturen. Så kan man se hur den akademiska kulturen inte bara har en förmåga att bevara traditioner och vidmakthålla olika ordningar utan även att anpassa sig till samhället utanför akademien.

Noter

1. Sylvia Paletschek: "Verbreitete sich ein 'Humboldt'sches Modell' an den deutschen Universitäten im 19. Jahrhundert?" i Rainer Christoph Schwings (red.): *Humboldt International. Der Export des deutschen Universitätsmodells im 19. und 20. Jahrhundert* (Veröffentlichungen der Gesellschaft für Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte 3, Basel, 2001), 105–130. Hon har i andra sammanhang fördjupat denna uppfattning, se Ulrich Rasche (red.): *Quellen zur frühneuzeitlichen Universitätsgeschichte. Typen, Bestände, Forschungsperspektiven* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2011), 18.

2. H.F. Kearney: *Scholars and gentlemen. Universities and society in pre-industrial Britain, 1500–1700* (London, 1970), 11f.

3. Charles B. Schmitt: "Philosophy and science in sixteenth century universities. Some preliminary comments", i J. E. Murdoch & E. D. Sylla (red.): *The cultural context of medieval learning* (Dordrecht, 1975), 485f. Schmitt startade som ett uttryck för detta behov 1981 den sedan dess årligen utkommande *History of universities*, numera på Oxford University Press.

4. Hilde De Ridder-Symoens (red.): *A history of the university in Europe. I–II. Universities in the middle ages resp. Universities in early modern Europe (1500–1800)* (Cambridge, 1992 resp. 1996) samt Walter Rüegg (red.): *A history of the university in Europe III. Universities in the nineteenth and early twentieth centuries (1800–1945)* (Cambridge, 2004).

5. Peter Burke: *What is cultural history?* (Cambridge: Polity Press, 2004) och Lynn Hunt (red.): *The new cultural history* (Berkeley: University of California Press, 1989).

6. Se exempelvis Michael Espagne & Michael Werner (red.): *Transferts. Les relations interculturelles dans l'espace franco-allemand (XVIIIe et XIXe siècle)* (Paris, 1988); Wolfgang Schmale: *Historische Komparatistik und Kulturtransfer. Europageschichtliche Perspektiven für die Landesgeschichte. Unter besonderer Berücksichtigung der sächsischen Landesgeschichte* (Bochum, 1998); Andrea Langer & Georg Michels (red.): *Metropolen und Kulturtransfer im 15./16. Jahrhundert. Prag – Krakau – Danzig – Wien* (Stuttgart, 2001); Dorothea Nolde & Claudia Opitz-Belakhal: "Kulturtransfer über Familienbeziehungen – einige einführende Überlegungen", i Nolde & Opitz-Belakhal, *Grenzüberschreitende Familienbeziehungen. Akteure und Medien des Kulturtransfers in der Frühen Neuzeit* (Köln/Weimar/Wien, 2008), 1–16.

7. Framgår tydligast i Peter Burke: *Varieties of cultural history* (New York: Cornell U.P., 1997), 124f.

8. Om denna utveckling, se Erland Sellberg: "Vår förste utbildningspolitiker. En viktig del av Johan Skyttes politiska insats" i S.-Å. Nilsson & M. Ramsey (red.): *1600-talets ansikte* (Nyhamnsläge: Krappertstiftelsen, 1997), 323–343, samt även Sellberg: *Kyrkan och den tidigmoderna staten. En*

konflikt om Aristoteles, utbildning och makt (Stockholm, 2010), särskilt 378ff.

9. Se här Bo Lindberg: *De lärdes modersmål* (Göteborg, 1984) samt Outi Merisalo & Raija Sarasti-Wilenius (red.): *Mare Balticum – Mare Nostrum. The use of Latin in*

the countries of the Baltic sea (1500–1800) (Helsinki 1994); och även deras *Erudition and eloquence. The use of Latin in the countries of the Baltic sea (1500–1800)* (Helsinki, 2003).